

GENERAL JERZY KIRCHMAYER

11 kwietnia 1959 r. w Sanatorium Wojskowym w Otwocku zmarł Jerzy Kirchmayer, generał brygady w stanie spoczynku, zastępca profesora w Instytucie Historii PAN, jeden z czołowych historyków dziejów Polski w okresie II wojny światowej, a w szczególności historii kampanii wrześniowej 1939 r. i powstania warszawskiego. Był on członkiem Komitetu Redakcyjnego naszego wydawnictwa, w którym ukazują się obecnie opracowane przez niego przy współudziale mgr Aleksandra Skarżyńskiego meldunki dowódcy powstania warszawskiego gen. „Montera” z przebiegu działań wojennych w Warszawie. Jest to jedna z ostatnich prac generała.

Jerzy Kirchmayer urodził się 26 sierpnia 1895 r. w Krakowie jako syn adwokata Kazimierza i Wandy z Matłaczyńskich. Do gimnazjum uczęszczał we Lwowie i w Chyrowie, gdzie w 1914 r. otrzymał maturę. Podczas I wojny światowej przebywał w Rosji i w 1918 r. wstąpił do brygady lekkiej organizującego się na Ukrainie III Korpusu Polskiego. W końcu 1918 r. powrócił do kraju i zaraz zgłosił się ochotniczo do wojska. Od 29 grudnia 1918 r. rozpoczął służbę w 7 pułku artylerii polowej, w szeregach którego brał udział w wojnie 1919—1920 r., awansując od kanoniera do podchorążego dowódcy plutonu. Odznaczony Krzyżem Walecznych. W r. 1921 ukończył Szkołę Podchorążych Artylerii w Poznaniu i otrzymał przydział do 16 pułku artylerii polowej. Mianowany podporucznikiem został przeniesiony do 3 pułku artylerii ciężkiej, gdzie był dowódcą plutonu, a następnie komendantem pułkowej szkoły podoficerskiej, awansując w 1924 r. na porucznika. Przydzielony w sierpniu tego roku do Biura Artylerii Francuskiej Misji Wojskowej w Polsce, przeszedł stamtąd do Departamentu Artylerii Ministerstwa Spraw Wojskowych jako członek komisji opracowującej regulaminy artyleryjskie. W 1926 r. powrócił do 3 pułku artylerii ciężkiej i pełnił w nim służbę kolejno jako dowódca plutonu, baterii i adiutant pułku, awansując w 1930 r. na kapitana. W tym roku wstąpił do Wyższej Szkoły Wojennej, którą ukończył w 1932 r., otrzymując przydział jako I oficer sztabu 13 dywizji piechoty. Przeniesiony w 1935 r. do Inspektoratu Armii w Toruniu jako III oficer sztabu awansował w 1936 na majora. Od października 1936 do końca 1938 r. dowodził dywizjonem w 22 pułku

artylerii lekkiej, po czym w styczniu 1939 powrócił do Inspektoratu Armii w Toruniu jako II oficer sztabu.

Pisać Kirchmayer zaczął w 1924 r. w „Przeglądzie Artyleryjskim” na tematy organizacji, wyszkolenia i użycia artylerii. Po ukończeniu Wyższej Szkoły Wojennej tematyka jego artykułów objęła oprócz zagadnień artyleryjskich również sprawy operacyjne. Od r. 1934 zaczęły ukazywać się artykuły w „Bellonie”, poświęcone przeważnie zagadnieniom obrony ruchomej. Pisał też po dawnemu w „Przeglądzie Artyleryjskim”. Część jego artykułów, pisanych w tym okresie, oparta była na przykładach historycznych zaczerpniętych z I wojny światowej i wojny polsko-radzieckiej.

Na II wojnę światową Kirchmayer wyruszył jako zastępca szefa Oddziału Operacyjnego Sztabu armii „Pomorze”. Brał udział we wszystkich walkach tej armii od Borów Tucholskich poczynając. Podczas przebijania resztek armii do Warszawy po bitwie nad Bzurą został ciężko ranny (przestrzelone płuco) w puszczy Kampinoskiej.

Po wyleczeniu się wziął udział w ruchu oporu, wstępując do ZWZ. Został szefem sztabu Okręgu Warszawa — województwo, którego komendantem był płk Horak, a następnie oficerem Oddziału Operacyjnego Komendy Głównej AK. Pseudonimy „Adam” i „Andrzej”. Wspólnie z szefem Oddziału Operacyjnego „Erazmem” (płk Tatar) opracował plan operacji „Burza”. W 1942 r. mianowany został podpułkownikiem.

W pierwszych miesiącach 1940 r. napisał broszurę pt. „U źródeł polskiej niemocy wojskowej”, która wydana została konspiracyjnie. Na polecenie płk Horaka napisał w tym czasie również swoją relację o działaniach armii „Pomorze”. Relacja ta znajdowała się w archiwum Wojskowego Biura Historycznego AK i wraz z tym archiwum spłonęła podczas powstania warszawskiego. Były to pierwsze prace Kirchmayera z dziedziny kampanii wrześniowej.

Podczas okupacji przeszedł kilka operacji związanych ze złośliwym nowotworem. Operacje te przeprowadzane w bardzo ciężkich warunkach, częściowo bez narkozy, doprowadziły do utraty nogi. Kirchmayer wykazał ogromną wytrzymałość na cierpienia i każdą nieco lepszą chwilę wykorzystywał na pracę. Ta rzadko spotykana wytrzymałość i zdolność do pracy cechowała go do ostatnich chwil życia.

Wybuch powstania warszawskiego zastał go jako rekonwalescenta w okolicach Otwocka. Dnia 15 sierpnia zgłosił się do Lublina i został wyznaczony na kierownika Wojskowego Biura Historycznego, istniejącego wówczas w ramach Wojskowego Instytutu Naukowo-Wydawniczego. W sierpniu 1945 r. mianowany szefem Oddziału Historycznego Sztabu Generalnego, awansując w 1946 r. na pułkownika. W kwietniu 1947 r. został oficerem do specjalnych zleceń szefa Sztabu Generalnego i wziął

udział w pracach nad organizacją Akademii Sztabu Generalnego. W lipcu tego roku został dyrektorem nauk Akademii i wykładowcą historii wojen, awansując na generała brygady.

W latach 1945—1948 ukazały się liczne artykuły Kirchmayera o kampanii wrześniowej 1939 r. w „Bellonie”, „Odrodzeniu”, „Tygodniu”, „Żołnierzu Polskim” oraz w dziennikach „Polska Zbrojna”, „Robotnik” i „Życie Warszawy”. W r. 1946 wydana została jego książka pt. „Kampania wrześniowa”, stanowiąca pierwszy i jak dotąd jedyny w kraju rys historii tej kampanii. W r. 1948 ukazał się jej przekład czeski pt. „Konec ilusi. Tragedie polské armády” (Praha 1948). W tym okresie Kirchmayer rozpoczął swoje prace o historii powstania warszawskiego, wydając w 1946 r. broszurę pt. „Geneza powstania warszawskiego”.

Ukazanie się „Kampanii wrześniowej” zapoczątkowało liczne polemiki Kirchmayera. Rozpoczęła je w 1947 r. polemika z Pawłem Jasienicą, prowadzona na łamach „Tygodnika Powszechnego” oraz „Dziś i Jutro”. W tym samym czasie w „Polsce Zbrojnej” ukazała się obszerna polemika z artykułami płk Janusza Gaładyka o powstaniu warszawskim, opublikowanymi w „Rzeczypospolitej”.

W grudniu 1948 r. Kirchmayer został przeniesiony w stan spoczynku. Od lutego 1949 r. był redaktorem naukowym w wydawnictwie „Prasa Wojskowa”. Aresztowany 13 maja 1950 r. został niesłusznie skazany i przebywał w więzieniu do 15 października 1955 r. Zrehabilitowany w kwietniu 1956 r. rozpoczął we wrześniu tego roku pracę w Instytucie Historii PAN jako zastępca profesora początkowo w Dziale Historii Sztuki Wojennej, a następnie w Zakładzie Historii Polski w II wojnie światowej.

W latach 1956—1957 ogłosił w „Wojskowym Przeglądzie Historycznym” obszerne omówienie polemiczne wydawnictwa Instytutu Historycznego im. gen. Sikorskiego w Londynie pt. „Polskie Siły Zbrojne w II wojnie światowej”. Omówienie to zostało wydane w r. 1958 jako książka pt. „Uwagi i polemiki. Na marginesie londyńskiego wydania Polskie Siły Zbrojne w II wojnie światowej”. Jednocześnie Kirchmayer pracował nad zbiorem szkiców z historii kampanii wrześniowej i powstania warszawskiego, który ukazał się w 1957 r. pt. „1939 i 1944. Kilka zagadnień polskich”.

Ponadto napisał on szereg artykułów w „Wojskowym Przeglądzie Historycznym”, „Kwartalniku Historycznym”, „Nowej Kulturze”, „Poproście”, „Tygodniku Demokratycznym” i „Tygodniku Zachodnim” oraz w „Życiu Warszawy”. Część miała polemiczny charakter. Polemizował w nich z gen. Tadeuszem Pełczyńskim, płk Janem Rzepeckim i Władysławem Pobóg-Malinowskim w sprawach powstania warszawskiego, z prof. Leonem Grosfeldem w sprawie polskich formacji wschod-

nich podczas I wojny światowej, z Tadeuszem Bednarczykiem w sprawie organizacji konspiracyjnej Korpus Bezpieczeństwa (KB) i z gen. Juliuszem Rómmlem w sprawie działań armii „Łódź” w kompanii wrzesniowej.

Kirchmayer był dobrym polemistą. Pisał jasno, interesująco, ładną polszczyzną nieczęsto dzisiaj spotykaną. Ale temperament publicystyczny ponosił nieraz generała, toteż nie wszystkie jego wywody miały należyłą podbudowę naukową.

W 1959 r. już po śmierci autora ukazało się jego podstawowe dzieło „Powstanie warszawskie”, będące studium operacyjnym walk powstańczych w Warszawie, ujętych na tle ówczesnej sytuacji na froncie środkowej Wisły.

W rękopisie pozostają „Boje polskie w II wojnie światowej”, rozdziały o kampanii wrzesniowej i powstaniu warszawskim do książki pomocniczej dla nauczycieli o dziejach Polski w okresie II wojny światowej, przygotowywanej przez PZWS oraz Kronika polskich działań wojennych na frontach II wojny światowej.

Należy jeszcze wspomnieć o pracy społecznej gen. Kirchmayera w Związku Uczestników Walki Zbrojnej, w którym był wiceprezesem Zarządu Głównego, a następnie w Związku Bojowników o Wolność i Demokrację jako członka Rady Naczelnej i Zarządu Głównego oraz przewodniczącego Komisji Odznaczeniowej.

Stanisław Płoski

BIBLIŃGRAFIA PRAC JERZEGO KIRCHMAYERA*

Zestawienie to zawiera druki zwarte (książki i broszury) oraz artykuły i recenzje w czasopiśmie z wyłączeniem dzienników. Na początku podane zostały książki i broszury w kolejności chronologicznej ich ukazania się, a następnie artykuły i recenzje ułożone również chronologicznie, a w obrębie tego samego roku według czasopism.

I. Książki i broszury

- 1 — *U źródeł polskiej niemocy wojskowej* (broszura konspiracyjna wydana w Warszawie na początku 1940 r.).
- 2 — *Geneza powstania warszawskiego* — Warszawa 1946, Czytelnik, ss. 30.
- 3 — *Kampania wrześniowa* — Warszawa 1946, Czytelnik, ss. 270, mapy 3.
Rec.: Witold Supiński — *Przegl. Zach.* 1946, nr 7; Paweł Jasienica — *Tyg. Powsz.* 1946, nr 47; Paweł Jasienica — *Dziś i Jutro* 1946, nr 50—51; Bohdan Geisler — *Bellona* (Londyn) 1947, z. 1.
- 4 — *Konec iluzji. Tragedie polské armády 1939* — Praha 1948 Nakladatelství Nase Vojsko (przekład czeski Kampanii wrześniowej).
- 5 — *1939 i 1944. Kilka zagadnień polskich* — Warszawa 1957, Książka i Wiedza, ss. 207.
Rec.: Paweł Jasienica: *Dzieje i historia.* *Życie Liter.* 1957, nr 27; Henryk Korotyński — *Przegl. Kult.* 1957, nr 37; Gustaw Markowski — *Wiad. Hist.* 1958, nr 1; Zbigniew Szumowski: *Nad Kirchmayerem.* *Tyg. Zach.* 1957, nr 43; Andrzej Weber: *O powstaniu warszawskim.* *Nowe Drogi* 1957, nr 8; Kazimierz Iranek-Osmecki: *Znaczenie powstania warszawskiego.* *Bellona* (Londyn) 1957, nr 3/4; Stanisław Zabiełło: *Strategia i polityka.* *Kierunki* 1957, nr 43.
- 6 — *Uwagi i polemiki. Na marginesie londyńskiego wydania Polskie Siły Zbrojne w II wojnie światowej* — Warszawa 1958, wyd. MON, ss. 165. (Książkowe wydanie artykułów w *Wojsk. Przegl. Hist.* 1956, nr 1; 1957, nr 2 i 3).
- 7 — *Powstanie warszawskie* — Warszawa 1959, Książka i Wiedza, ss. 536, szkiców 35.

II. Artykuły i recenzje

- 1 — *W obronie pułku i dywizjonu* — *Przegl. Artyleryjski* 1924, nr 4, s. 141—149.
- 2 — *Trzy lata topografii na N-tym poligonie* — *Przegl. Art.* 1924, nr 7—9, s. 247—256; 1925, nr 1, s. 27—32.
- 3 — [Rec.] M. Windakiewicz: *Budowa sprzętu artylerii.* Toruń 1924. — *Przegl. Art.* 1925, nr 4—5, s. 161—166.

* Materiał bibliograficzny zebrał mgr Marek Getter.

- 4 — [Rec.] Bruchmüller: *Artyleria niemiecka w bitwach przełamujących wojny światowej*. Warszawa 1925. — Przgl. Art. 1925, nr 11—12, s. 456—458.
- 5 — *Kilka zagadnień artylerii konnej* — Bellona 1926, T. 23, z. 3, s. 215—232; T. 24, z. 1, s. 63—81.
- 6 — *Nowe francuskie i polskie działoczniny* — Przgl. Art. 1927, nr 3, s. 138—157; nr 8, s. 486—492.
- 7 — *Jeszcze o nowych francuskich i polskich działoczninach* — Przgl. Art. 1928, nr 9, s. 213—226.
- 8 — *Artyleria konna a inne rodzaje artylerii* — Przgl. Art. 1928, nr 11, s. 426—433.
- 9 — *Organizacja i uzbrojenie artylerii Reichswehry* — Przgl. Art. 1929, nr 3(9), s. 203—215.
- 10 — *Istota obrony ruchomej* — Bellona 1934, t. 43, z. V—VI, s. 370—396.
- 11 — [Rec.] Jerzy Dąbrowski: *Bój odwrotowy nad Niemnem i Rosią 1 dywizji liteusko-białoruskiej*. Warszawa 1933. — Bellona 1934, t. 43, z. IX—X, s. 274—278.
- 12 — *Wpływ wojny 1919—1920 r. na ewolucję obrony stałej*. Bellona 1935, t. 46, z. IX—XII, s. 208—246.
- 13 — *Bój pod Uzdowem (26—27 VIII 1914) jako przykład użycia masy artylerii w walce ruchomej*. Przgl. Art. 1936, nr 5, s. 594—628.
- 14 — *Bój pod Czaśnikami 29—31 VIII 1914 r. Studium użycia nielicznej artylerii w natarciu* — Przgl. Art. 1936, nr 9, s. 1113—1164.
- 15 — [Rec.] Z. Camps: *Doctrines*. Paris 1935. — Przgl. Art. 1936, nr 10, s. 1390—1392.
- 16 — *Obrona ruchoma wśród innych form obrony* — Bellona 1937, z. 6, s. 1059—1081.
- 17 — [Rec.] Kerchnave: *Ehrenbuch unserer Artillerie*. Wien 1935. — Przgl. Art. 1937, nr 2, s. 282—287.
- 18 — *Rola artylerii w nowym regulaminie niemieckim „Walka”* — Przgl. Art. 1937, nr 4, s. 482—506.
- 19 — *Uwagi o użyciu artylerii na przedmościu Warszawy w sierpniu 1920 r.* — Przgl. Art. 1937, nr 7, s. 927—967.
- 20 — [Rec.] W. Küppers: *Historia 8 pułku artylerii lekkiej obrony krajowej*. Zeulenrode 1936. — Przgl. Art. 1937, nr 12, s. 1676—1682.
- 21 — [Rec.] Hermann Kaiser: *Niemiecka i francuska artyleria w bitwie pod Bertrix 22 sierpnia 1914 r.* Hanau 1937. — Przgl. Art. 1938, nr 2, s. 213—220.
- 22 — *Artyleria w bitwie pod Gorlicami (2—5 V 1915)*. Studium artylerii armii — Przgl. Art. 1938, nr 3, s. 225—279; nr 4, s. 345—389.
- 23 — [Rec.] Karl Jastrow: *Wojna techniczna w zwierniadle doświadczeń wojennych i literatury światowej*. Berlin 1938. — Przgl. Art. 1938, nr 9, s. 1068—1073.
- 24 — [Rec.] Wilhelm Ritter v. Leeb: *Obrona*. Berlin 1938. — Przgl. Art. 1938, nr 10, s. 1209—1214.
- 25 — *Nieudała próba przejścia z odwrotu do obrony stałej (26 VII — 1/2 VIII 1920. Utrata przedmościa Brześć)*. Bellona 1939, z. 3, s. 459—513.
- 26 — [Rec.] Jan Romer: *Pamiętniki*. Lwów 1930. — Przgl. Art. 1939, nr 4, s. 495—501.
- 27 — *Bitwa nad Bzurą* — Bellona 1945, nr 1.
- 28 — *Wojna polsko-niemiecka 1939 r.* — Bellona 1945, nr 9.
- 29 — *Kampania wrześniowa* — Odrodzenie 1945, nr 42.

- 30 — *Działania 1 Armii między Dęblinem a Puławami* (sierpień 1944) — Bellona 1946, nr 5/6.
- 31 — *Wpływ czynnika politycznego na konstrukcję polskiego planu wojennego w r. 1939* — Bellona 1946, nr 7.
- 32 — *Wrzesień 1939* — Tydzień 1946, nr 8, 9, 10, 11, 12.
- 33 — *Na straconych pozycjach. Wrzesień 1939.* — Żołnierz Polski 1946, nr 33.
- 34 — *Dwie koncepcje polityczne niepodjęte w 1939 r.* (sojusz z ZSRR albo współpraca z Niemcami hitlerowskimi) — Bellona 1947, nr 3.
- 35 — *Tajemnica czy tylko nieporozumienie* — Dziś i Jutro 1947, nr 6 (art. dyskusyjny o walkach nad Narwią w związku z recenzją Jasienicy z Kampanii wrześniowej).
- 36 — *Najważniejsze bitwy we wrześniu 1939 r.* — Tydzień 1947, nr 35.
- 37 — *Rozmowa z Pawłem Jasienicą* — Tyg. Powszechny 1947, nr 6.
Odpowiedź Jasienicy: *Pomimo wszystko.* — Tyg. Powsz. 1947, nr 6.
- 38 — *Czy zmierzch bohaterów?* — Żołn. Pol. 1947, nr 37.
- 39 — [Rec.] *Łudomir Rayski: Słowa prawdy o lotnictwie polskim 1919—1939 r.* Londyn 1948 — Bellona 1948, nr 10/11.
- 40 — *Armia „Poznań” w kampanii wrześniowej* — Tyg. Zach. 1956, nr 1.
- 41 — *Na marginesach Polskich Sił Zbrojnych w drugiej wojnie światowej. T. 1. Kampania wrześniowa. Część 1. Polityczne i wojskowe położenie Polski przed wojną.* Londyn 1951. — Wojsk. Przegl. Hist. 1956, nr 1, s. 307—331.
- 42 — *Na marginesach Polskich Sił Zbrojnych w drugiej wojnie światowej. T. 1. Kampania wrześniowa. Cz. 2. Przebieg działań od 1 do 8 września.* Londyn 1954. — Wojsk. Przegl. Hist. 1957, nr 2, s. 285—306.
- 43 — *Na marginesach Polskich Sił Zbrojnych w drugiej wojnie światowej. T. 3. Armia Krajowa.* Londyn 1950. — Wojsk. Przegl. Hist. 1957, nr 3, s. 287—330.
- 44 — *Uwagi do pracy gen. T. Kutrzeby „Bitwa nad Bzurą”* — Wojsk. Przegl. Hist. 1957, nr 1, s. 309—352.
(Uzupełnienia do pracy Kutrzeby zamieszczonej w Wojsk. Przegl. Hist. 1956, nr 1 i 1957, nr 1).
- 45 — *Wrześniowe sprawy: Bezdroża wojskowe — bezdroża polityczne.* Nowa Kultura 1957, nr 45 i 46.
- 46 — *Gdy zawodzi pamięć przypomnijmy dokumenty.* — Poprostu 1957, nr 2.
(polemika z art. Tadeusza Bednarczyka: *Skąd i dlaczego KB.* Poprostu 1956, nr 52/53).
- 47 — *Powstanie warszawskie* — Tyg. Demokr. 1957, nr 32, 33, 34 i 35/36.
- 48 — *Pierwsze dni kampanii wrześniowej. W sztabie armii gen. Bortnowskiego* — Tyg. Demokr. 1957, nr 39 i 40.
- 49 — *„Tak zwany” (!) czyn zbrojny Polaków* — Tyg. Zach. 1957, nr 6.
(Polemika z książką Leona Grosfelda: *Polskie reakcyjne formacje wojskowe w Rosji 1917—1918*).
- 50 — *Powstanie warszawskie od strony niemieckiej. Fragment książki: 1939 i 1944. Kilka zagadnień polskich* — Tyg. Zach. 1957, nr 7—8, 9.
- 51 — *Przyczyny powstania warszawskiego* — Tyg. Zach. 1957, nr 10 i 11.
- 52 — *Nauki powstania warszawskiego. Fragment pracy: 1939 i 1944. Kilka zagadnień polskich* — Tyg. Zach. 1957, nr 16 i 17.
- 53 — [Rec.] *Adam Borkiewicz: Powstanie warszawskie 1944. Zarys działań natury wojskowej.* Warszawa 1956. — Kwart. Hist. 1958, nr 2.
- 54 — *Odpowiedź Pobóg-Malinowskiemu* (na cykl pogadarek wygłoszonych w rozgłośni Paryż) — Nowa Kultura 1958, nr 49.

- 55 — *Kampania wrześniowa 1939 r.* — Tyg. Demokr. 1958, nr 34, 35, 36, 37, 38.
Polemika: Juliusz Rómmel — *Uwagi i sprostowania do artykułów gen. Jerzego Kirchmayera* — Tyg. Demokr. 1958, nr 46.
- 56 — *Tymczasowa odpowiedź gen. Rómmłowi* — Tyg. Demokr. 1958, nr 47.
Polemika: Juliusz Rómmel — *Ostateczna odpowiedź gen. Kirchmayerowi* — Tyg. Demokr. 1958, nr 48.
- 57 — *Operacyjne znaczenie Warszawy na podstawie doświadczeń wojennych XIX i XX wieku* — Wojsk. Przegl. Hist. 1958, nr 1, s. 296—337.
- 58 — *Dodatkowe uwagi o bitwie nad Bzurą* — Wojsk. Przegl. Hist. 1958, nr 2, s. 340—358.
(W związku z art. mjr Wincentego Iwanowskiego: *Jeszcze raz o bitwie nad Bzurą w 1939 r.* — Wojsk. Przegl. Hist. 1957, nr 4).
- 59 — *W sprawie decyzji podjęcia walki w Warszawie* (w odpowiedzi na artykuł płk Rzepeckiego) — Wojsk. Przegl. Hist. 1958, nr 4, s. 358—383.
- 60 — *Jeszcze o decyzji podjęcia walki w Warszawie* — Wojsk. Przegl. Hist. 1958, nr 4, s. 341—345 (d. c. polemiki z płk Rzepeckim).
- 61 — *Na marginesach „Najkrótszej drogi” gen. St. Sosabowskiego* — Wojsk. Przegl. Hist. 1958, nr 4, s. 347—360.
- 62 — *Na marginesach wspomnień dowódcy armii „Łódź”* — Wojsk. Przegl. Hist. 1959, nr 2, s. 256—293.
(Polemika z pracami gen. Rómmła: *Armia „Łódź” w kampanii wrześniowej. Ze wspomnień dowódcy armii.* Wojsk. Przegl. Hist. 1958, nr 2 i 3; *Armia „Warszawa” w kampanii wrześniowej. Ze wspomnień dowódcy armii.* Wojsk. Przegl. Hist. 1958, nr 4 i 1959, nr 1; *Za Honor i Ojczyznę. Wspomnienia dowódcy armii „Łódź” i „Warszawa”.* Warszawa 1959).